

ИЗКУСИТЕЛЯТ

Христос
Ванцаров

Ванцаров

За вярващия доводите на разума са без значение.

Само онзи, който не мисли за последствията, става герой.

И на Христос според романа на Казандзакис се е явило изкушението: да си остане божи, редови човек с дом, жена, деца, остарял-побелял в мир със себе си и околните, отстъпил от мечтите си.

И тогава учениците му с пълно основание го награвчат с: – "предател!"

Подобна визия – надникване в невъзможното бъдеще – има и Ванцаров:

Ще бъда стар. Ще бъда много стар,
ако остана след погромите, разбира се.

Такива "надниквания" имат всичките ни големи поети – Яворов

във "В часа на синята мъгла", Ботев – в "На прощаване". За жалост при тях се сбъдва трагичният, а не оптимистичният вариант.

В трагичния Вапцаров е прозрял нееднократно, което ще рече, че е предопределен за него.

Той предварително е изживял чрез поезията си и ареста, и присъдата, и отвещането към разстрела – "Песен за човека"; знаел е, че в съда не "потупват по рамото".

Всичко това го прави изключителен като човек и поет. То е аксиоматично положение, него никой не и не може да оспорва. Въпросът е как е стигнал до своята голгота.

Книгата, създала ми толкова главоболия, не е нито оправдание, нито обвинение, а само опит за обяснение.

Някой сравняват пътя му с пътя на Христос.

Проучвайки фактите от биографията му, съпоставяйки я с биографията на подобни нему личности, дори с кръстния път на Христос, не мога да направя такъв паралел.

Вапцаров най-много да е един от учениците на Христос и според мен този ученик е Андрей – най-лековерният. Друг е "божият" син на комунизма – може би Маркс, може би Ленин – според тогавашния канон. Вапцаров е само един от българските проповедници, предано отдаден на Учителя, сляпо изпълнителен и поради това, че е поет.

Левски сам си е Бог-отец, Бог-син (Христос) и ученик едновременно. Той е "автор" и изпълнител-осъществител на идеологията и тактиката си за национално освобождение.

Неговите сподвижници, обикновените хора, обаче не са разбирали борбата за освобождението си така конкретно като него: те са я генерализирали и сакрализирали в изконната ѝ свещеност. За тях тя е Свобода – вечната, свята, недостижима Свобода. Спрямо нея Левски е апостол. Възприемали са го преди всичко като човек, който действа, работи за постигането ѝ, а не като родител и носител на идеята в българските условия. Трябваше Левски да бъде съден, обесен – другото име на разпятието, – за да стане Христос, а последователите му – неговите апостоли.

При Вапцаров Учителят отдавна броди по земята. Нещо повече – създал е обетованата земя, той не я е виждал, но е убеден, че е такава. Той работи в нейно име, за нейното разпростиране и тук – в българските предели. Духовно Вапцаров е отдавна изкусен, оставало е да бъде изкусен и на практика. Целият му дотогавашен живот го е подготвял за този акт: в литературата е извън класацията (като обществено и професионално признание); в живота му се е паднал

най-тежкият дял – ежедневно самопостигане, ежедневна борба за хляб; обречен е на безбашие въпреки съкровено то му желание. Остало му е да се "роди от себе си" (Н.Кънчев).

Задавал се е и човекът, който трябва да му помогне за това.

И той се е явил.

Всички линии на житейския и духовен път на Вапцаров сочат (и се пресичат) в една точка: мигът на появата на Изкусителя.

И двамата, тайно и независимо един от друг, са пътували един към друг, сякаш са се търсили настоятелно.

На 11 август 1941 г. съветската подводница Ш-211 извършва десант южно от устието на река Камчия. Десантчиците под предводителството на Цвятко Радойнов са 14 души заедно с него.

Август 1941 г. е последният месец от вдъворяването на Вапцаров в Годеч. Съдбата като че ли иска да го предпази.

До края на август и първата десетдневка на септември Цвятко Радойнов и четирима от другарите му (един е заловен, останалите са се разпръснали) търсят връзка по радиопредавателя със Севастопол, лутат се из горите, гладуват, не успяват да се свържат с партийните организации в Шуменско, попадат на засада. Радойнов се измъква и тръгва "един, без топло облекло, върхна дреха и хляб, като държах път по полите на Балкана за към Сливен, където пристигнах на 15 септември" – из показанията на Цв.Радойнов.

В началото на септември Вапцаров се връща от Годеч, но няма време да си откъдне – не го оставят на мира. Според показанията му той се е прибрал в дома си на 1 септември. В летописа на Б.Вапцарова е посочена датата 3 септември.

"Към 7 или 8 същия месец при мене дойде Атанас Романов (...). След като ме запита дали съм прекарал тежко в Годеч (...), той поиска да узнае какво мисля за войната на съветския фронт. Казах му, че съм оптимист (...). Тогава той ми постави въпроса дали съм готов да работя в партията при сегашните тежки условия. Казах му, че съм готов." – Из показанията на Н.Вапцаров.

В спомените си след 9.IX. и друг Вапцаров съвременник претендира да е вербувал Вапцаров за конспиративната му дейност. Това е Иван Масларов.

Ето как представя нещата той: "Доколкото си спомням през втората половина на 1941 г. партията беше особено затруднена в набиране на другари за работа по военна линия.

Трябваше да се намерят двама или трима помощници на Радойнов и на мен ми съобщиха, че по решение на Политбюро Вапцаров се

привлича на работа като негов помощник – по предложение на Антон Югов (аз имах с Югов и Трайчо Костов връзка). Това решение трябваше да съобща на Вапцаров и да го свържа с Радойнов."

И от показанията на Вапцаров, и от показанията на Радойнов се потвърждава едно и също: свръзката на Вапцаров с Васил (Радойнов) установява Атанас Романов.

Той ги запознава, тримата отиват в дома на Вапцаров и Романов оставя Вапцаров и Радойнов насаме.

Никола Вапцаров: "Запита ме за готовността ми да работя и аз му казах, че съм готов." – Из показанията.

Иван Масларов: "Това, което ще ти кажа, е по решение на Политбюро и това, което ще ти предложи, е нещо, което всеки час, всяка минута поставя твоя живот на карта... И ако ти приемеш, още утре ще те свържа със съответния човек, с когото ти ще работиш. Политбюро на ЦК се ориентира към теб, тъй като ти си твърд комунист и освен това тази работа, която ще ти възложи, има връзка с твоите технически познания. Тя е техническа, минноподдривна работа.

Като му казах това, за моя изненада Вапцаров скочи, хвърли си шапката високо два-три пъти и започна да ме прегръща. "Трябва да знаеш, Иване, че това е най-щастливият ден в моя живот – партията ми е гласувала такова голямо доверие."

Дето е казал поетът: "Рипна ми Чавдар от радост." Най-после и поетът Вапцаров е намерил отдушник за себе си и неуспеха си във всичко: в живота, в работата, в семейството, в изкуството; намерил е как да отвърне на съдбата си, донесла му толкова горчивини: арест, интерниране, съд, макар и оправдан. Той е можел вече да се осъществи в нещо изключително. Мечтата му е ставала реалност.

И както трябва да се очаква: "Аз също го разцелувах от радост и споделих, че съм идвал при него с предубеждение, но че той опроверга всичко. Той ме разцелува отново още няколко пъти, подхвърли от радост шапката си отново." – Ив.Масларов.

Ако тази среща и този разговор са станали по начина, по който ги описва Масларов, то едва ли Вапцаров си е подхвърлил шапката, защото е септември и времето е топло.

Масларов е имал първа среща с Вапцаров на 26 септември, когато Вапцаров мусе "отчита" след първото си пътуване до Варна. Т.е. той е вече привлечен в минноподдривната дейност, и то от Романов, комуто Масларов е наредил преди това да говори с Вапцаров. Масларов препредава решенията на Политбюро чрез Романов, а не ги свежда пряко на Вапцаров.

Но изкусителят може да се яви в много лица: веднъж като Романов, втори път като Масларов, трети път като Радойнов. Същественото е, че се е явил.

За мен, разбира се, истинският изкусител е Радойнов. (Макар че по-късно ще се разбере, че и изкусителят е изкусен.)

Заради него и групата му Вапцаров е изпратен във Варна от Романов. Заминава на 17 септември вечерта – връща се на 23, пак вечерта.

Вапцаров е трябвало да съобщи на Варненската партийна организация да организира посрещането и спасението на Радойнов и другарите му, както и на втората група подводничари, дебаркирали на 28 срещу 29 август. Една част вече са заловени, други са се спасявали сами.

Не е имало кой да спаси Вапцаров от самоспасения Радойнов. Радойнов пристига с влак от Казанлък в София на 29 октомври.

Чрез Романов на 3 ноември става срещата между Вапцаров и Радойнов, в 3 часа следобед.

Вече е решено Радойнов да поеме ръководството на Военната комисия на ЦК. За негов пръв помощник е определен Вапцаров.

Така че въпреки разминаването си по пътя София – Варна те стремително вървят един към друг. Те просто са длъжни да се срещнат.

За Вапцаров Радойнов е видимият образ на така лелеяния съветски човек, той предварително е с ореол. Още по-привлекателен става ореолът след всяка среща с него.

Радойнов е строг, пестелив на думи, за Вапцаров той "изказва много сложни мисли": освен това е съветски офицер, офицер от НКВД, дебаркирал с подводница, минал през страховтни премеждия (и в Испанската гражданска война, и в СССР, и у нас, докато се добере до София); дошъл е със специална задача; освен това му е ръководител. Няма как Вапцаров да не го е обожествявал.

Радойнов в буквалния смисъл на думата е професионален революционер.

Вапцаров току-що започва, още се учи. Често забравя маловажни за него, но не и за Радойнов подробности. Радойнов се мръщи, но му прощава. Излиза, че не само в живота, но и в конспирацията пак си зависим. Радойнов предполага, че Вапцаров познава добре военните въпроси. Оказва се обратно – Вапцаров учил само военна педагогика, пък и след изпита във Военноморското училище захвърля записките, не го е интересувал предметът, не е предполагал, че ще му потрябва. Излязло, че не е така.

Оставало му е да се старее.

Радойнов е респектирал Вапцаров не само като професионален революционер, но и като личност с политическите си убеждения и познания, с военната си подготовка, с интереса си към българската действителност и литература и лично към поезията на Вапцаров. Дори му дава политическа поръчка – да напише стихотворение: "едно пламенно написано стихотворение с актуална тема има не по-малко значение от оръжието". – Из показанията.

И как не – нали така пишат съветските поети. Той идва не само от страната на строящия се социализъм, но и на социалистическия реализъм.

Вапцаров няколко дена "пъшка листата", старее се и вместо похвала – Радойнов е недоволен, дава му указания, поучава го: "стихотворението е построено на погрешна идеологическа база" – из показанията. Какво че Вапцаров е търсил тема "най-близка до сърцето ми" – из показанията. Трябвало е пак да върви срещу него.

Поетът повтаря опита: "Мене ми стана криво и реших с още по-голяма амбиция да напиша ново." – Из показанията.

Принудата, която четири десетилетия вися над главата на българския писател, е отрепетирана и пробвана върху Вапцаров още тогава. Дори само заради това тази книга има смисъл, пък нека Блага Димитрова да заявява, че калям поета, и то след като преди това пледираше за откритост във всичко. Не е ли премълчаването на истината, скриването ѝ по-страшно окалване на всички ни. Ние издълно трябва да се преобърнем и пречистим, та никога повече да не бъдем роби на идеологиите. Само така можем да видим Вапцаровото и собственото си мъченичество.

Преклонението на Вапцаров пред Радойнов го е поставило в доброволна зависимост: съвместната им работа – в задължителна. Преклонението и зависимостта от своя страна са родили принудителната, брачна любов. Вапцаров го е смятал и за "извънредно културен". Всичко това, събрано заедно, става нещо трето: "Аз и сега не мога да скрия, че той имаше някакво обаяние за мен." – Из показанията.

Човек, в любовта, обиква и своя мъчител. Във взаимоотношенията между Вапцаров и Радойнов са се преплели много неща: политика, идеи, съвместна опасна дейност, изкуство, поезия, лични чувства. Пък и Радойнов наистина е имал качества: освен мъжествен, силен, строг, монолитен той е бил и с остър, преценяващ реално ум – това личи от показанията му в частта, в която прави анализ на социалната и политическа обстановка у нас и в света, в оценките му за войната

между Германия и Съветския съюз и присъединилите се към тях държави. Той е човек на волята, Вапцаров – на сърцето. Съпоставени един друг спрямо общата задача, с която са се наели, Вапцаров е в положението на Сизиф. Нему му се е струвало, че може (а всичко показва, че не е могъл) да изтъркаля камъка.

За Радойнов камъкът е перце, търкалял го е неведнъж – нагоре-надолу.

Жертвата на Радойнов е съзнателна, съобразно опита си той е предпологал може би и че ще се измъкне (бил е изненадан обаче от качествата на тогавашната българска Държавна сигурност и полиция и ги признава в показанията си).

Вапцаровата жертва е някак си принудителна – поради идеализъм, силна вяра, преминаваща в лековерие, добро сърце и дори мекушавост.

Освен това – бил е изпълнителен и съвестен; бил е и амбициозен – искал е да докаже, самодоказвайки се. Той все пак не си е давал сметка с какви хора си има работа. Смесвал е така наречената "революционна романтика" с действителността, насилвал е природата си.

Може би Вапцаров по друг начин би намерил гибелта си, защото всичко го е водело към нея. Той като че ли е трябвало да съедини слово и поведение, поезия и живот, та думите му да намерят златното си покритие. Нерядко, поне в българската поезия, виденията на поета се превръщат в действителност: той първо провижда съдбата си – после я "материализира". А "материализира" ли я – едното ражда другото. Инак би ли написал двете си предсмъртни стихотворения, "История"?

Впросът е, че предопределеността му към саможертва е предвarena и използвана от околните и поради това е жертван, както неведнъж ставаше дума досега.

Но за да е така – трябвало е да се яви изкусителят.

И се явил.

"Лирическият поет по природа е двуполово същество, способно на безброй деления в името на вътрешния диалог" – пише Манделшам в есето си за Франсоа Вийон.

Тези деления-раздвоения са типични при Вапцаров – доказва го диалогичността на цялата му поезия. Но диалогът не е само вътре в него, той е между аз-ът и действителността: женското е душата, мъжкото – "животът с грубите лапи челични". Тази двойственост на Вапцаров е във всичко: обича литературата – учи Военноморско

(техническо) училище; пише поезия – работи като огняр; нежен е и крехък – баща му е масивен и силен; мечтае за живот-песен – притиснат е от "чугунените му лапи" и "черния труд"; вярва в "дните честити" – а хлътва в конспирацията, която трябва да ги извоюва с насилие; обича СССР – а се налага да организира събиране на подписи. Въобеще във всичко първоосновата му е "какъв си ти мечтаел, Фернандес!"

Нежен телесно и душевно – в конспирацията работи с хора груби, безкрупулни, готови на всичко да постигнат целта си. И ако за него Радойнов е обаятелен, то за Георги Минчев е: "Васил е на около 50 години, може би и повече, със съвършено голо теме, остри черти на лицето, черноок, дори малко черен, плещест, ръст среден, общият му изглед издава голяма енергия. В лицето му има нещо бандитско, стреснато. Носи червеникав балтон. Мустаците му са бръснати, носът му слабо сплеснат, говори бавно и с руски акцент."

Радойнов е мъжкар като живота.

Вапцаров чувствителен, дори женствен спрямо него.

Някак си неволно, имайки предвид двуполовостта на лирическият поет според определението на Манделшам, изкусителят се явява и като прелъстител.

Ако наблюдаваме внимателно взаимоотношенията между хората, не можем да не забележим, че на по-слабите винаги се самонатрапва някой покровител. Чрез по-слабия той не само осъществява част от излишъка на сила, но и се пречиства; чувствителният му е и своеобразна църква, в която "изпира" греховете си.

В революционното увлечение на Вапцаров Радойнов играе ролята на бащата; той е не само изкусителят, но и напътстващият, подпомагащият, даващият интифа и смелост на по-неподготвения за конспиративна дейност. Житейски такава роля за Вапцаров е изпълнявал бащата, подпомагал го е и покровителствал във всичко практично. Подир смъртта на Йонката Радойнов е заменил бащата, но вече в друга дейност, в друга проява на сина.

И ако Вапцаров е църквата – то Радойнов е намръщеният Бог от свода ѝ; ако Вапцаров е Христос – то Радойнов е юдата, не за това, че го е предал, а за това, че светлите миражи на поета Радойнов е разбирал и осъществявал буквално.

Юда в случая е в преносен смисъл, но в конкретен – Радойнов е от юдиното коляно. Като че ли за него или хора като него е следният диалог между Христос и Юда от романа на Казандзакис "Последното изкушение":

– Ако не се промени душата в нас, Юда, никога няма да се промени светът извън нас...

– Първо да прогоним римляните!

– Ами, че как ще ги прогоним римляните? – пита го Натанаил.

– Въстание – извика той... – да прогоним римляните; а после, богати и бедни, несправедливи и онеправдани, когато останем сами, ще ги оправим...

Така "мисли" Юда според Казандзакис.

Юда не може без Христос. Христос – без Юда.

В края на краищата римляните се завръщат.

Но преди да бъдат изгонени – те са в правото си да се защитават, защото иначе ще ги "оправят". За да не ги "оправят" тях, те "оправят" ония, които се канят да ги "оправят".

Вапцаров явно не е попаднал на мястото си. Дори да е по погрешка – в такава борба не се прощава. Всеки смята себе си за прав.

Така че той не е съден и разстрелян като поет. Съден е и разстрелян като съучастник в опита за унищожението на тогавашните римляни.

Колкото да е скръбно за поета, за нас всички. Така е било: "не стигне ти хляба, залитнеш от мъка и стъпиш в погрешност на гнило".

Така стъпих и аз – мислех си, че хората ще искат да разберат една – проста ли, сложна ли – "човешка драма", да отделят истината от лъжата, пък то скочиха срещу ми даже и писателите, писателите, още демократите.

Оказа се, че и те били римляни.

(Ами защо се борите за демокрация, като не я позволявате извън своето мнение? Какво да правя като ви повярвах? Сега излиза, че съм виновен. А знаем как римляните постъпват с Христос, повлечен от Юда – в случая обещанията за демокрация.)

То и Вапцаров го предупреждавали: "Аз вече знаех приблизително работата на Коля и се досещах защо Романов идва вкъщи. И веднъж му казах, че това не е удобно, че трябва по-голяма предпазливост. Кольо се съгласи и скептично отвърна: Много е тежък въпросът с квартирите. Просто няма къде да се срещаме." – Хр. Радевски.

Така е – за истината все няма квартири, все няма хора...

Вапцаров ѝ е бил обречен и е било късно да се поправя. Да обръща и да не обръща внимание на предупрежденията – все тая.

"Предупредих ги (става дума за Вапцаров и Антон Попов) – пише Сматракалев, който освен поет е и юрист – че се намираме във военно положение, което значи, че всички наказания по ЗЗД завършват винаги със смърт."

Сега ужим положението не е военно, белки... излязат хора.

Но комай демократите са по-изкусни – хвалят и подписват хартата за правата на човека и свободата на мненията, а се държат със зъби и нокти само за своите права.

Не, дами и господа, познавам ви и кътните зъби. Дори само за това, че сте против предишното раболепие, казвам ви – не сте тези, за което се представяте. Моят самолет няма да прекъсне полета си, да кацне отново на летището и да полетим побратимени.

Моят самолет може да бъде свален само в полет.

И не се съмнявам – ще го направите.

По-скоро ще се съюзя с дявола (както казва в едно от писмата си Левски), отколкото с вас.

Такава е и финалната сцена между изкусения и изкуителя според спомена на журналиста от в. "Зора" Владимир Манев:

"Когато започна разпитът на свидетелите, облечен в арестантско облекло, бе въведен Никола Вапцаров.

Никола Вапцаров трябваше да депозира показания, които имаха решително значение в процеса.

Отговорите на Вапцаров бяха толкова неясни и мъгливи, че те не можеха да се считат за показания от значение.

Но в същото време се забеляза друго: Вапцаров беше застанал на една линия с Цвятко Радойнов и беше длъжен да стои с лице към съда. Той обаче беше обърнал тялото си към съда, а главата си към Цвятко Радойнов. Цвятко Радойнов беше извил очи към Вапцаров. В залата нахлу вълнуващо настроение. Двамата с погледите си като че ли разкриха разочарованията, болките, страданията и покрусените надежди, които ги доведоха до тази скръбна съдба.

Този безмълвен разговор, пълен с обич, вяност и героизъм, беше достоен за четката на велик художник и за перото на най-вдъхновен поет. Струва ми се, че и съдът, и прокурорът се смутиха от величието на този миг." (22.III.1967 г.)

Вапцаров беше в "бурята", но не беше на страната на доброто. Ако разказаното е станало така: в този миг той го е разбрал, приел е наказанието като заслужено.

Затова и смъртта му е оправдание.

Но, вие, които сте неспособни да разберете, как смеете да съдите?

Не от това ли има на света Вапцаров?!

1 - 2.XII.1992